

28 JULI 1971

56e JAARGANG

No. 2808

Textiel in de knel

De textielindustrie mag weliswaar een grote bedrijfstak zijn met een omzet van f. 3,5 mrd. en werk verschaffen aan 65.000 personen, toch is haar bijdrage aan het bruto nationale produkt slechts 1,2% en aan de totale werkgelegenheid slechts 1,6%. Hiermee wil ik geenszins beweren dat deze bedrijfstak van gering belang is; ik wil er slechts op wijzen, dat het aanbeveling verdient voorzichtig te zijn bij het aangeven van de belangrijkheid van een bedrijfstak, zo ook van de textielindustrie.

De Nederlandse textielindustrie verkeert al jarenlang in moeilijkheden, omdat zij vanwege haar relatief hoge arbeidsintensiteit hinder ondervindt bij de internationale concurrentie, waarbij landen met een relatief laag loonpeil een belangrijke rol spelen. De overkoepelende werkgevers- en werknemersorganisatie in de textielindustrie noemt, in een vorige week verschenen nota, drie hoofdoorzaken van de moeilijkheden¹: 1. er voltrekt zich een structuurverandering naar een kapitaalintensievere produktie; 2. binnen de Europese Gemeenschappen bestaat geen harmonisatie van de industriepolitiek, waardoor concurrentievervalsing door steunmaatregelen optreedt; 3. de handel ondervindt moeilijkheden door de tariefpreferenties voor ontwikkelingslanden, het protectionisme in de Verenigde Staten en de importen uit de Oosteuropese landen.

Bij de oplossing van de moeilijkheden krijgt de overheid door werkgevers en werknemers een belangrijke rol toebedeeld, waarbij de bevordering en de instandhouding van de bedrijfstak voorop staan. Nederland zal een antwoord moeten geven op het prijsbederf in de internationale handel. Binnen de Europese Gemeenschappen moet Nederland daarom streven naar een coördinatie en harmonisatie van de industriepolitiek. Zo lang dit niet verwezenlijkt is, moet er geen readaptatiefonds worden ingesteld waarbij compensatie wordt geboden aan bedrijven, die schade zullen ondervinden ten gevolge van een doelbewust ingevoerde rechtvaardige internationale arbeidsverdeling, aldus de nota. Tevens wordt hierin gepleit voor het maken van uitzonderingen bij het aanbod van tariefpreferenties voor de ontwikkelingslanden en voor een restrictief beleid ten opzichte van Oost-Europa. De structurele ontwikkeling heeft gevolgen voor de werkgelegenheid. Daarom wordt gepleit voor de mogelijkheid tot overplaatsing van de werknemers binnen het bedrijf of de bedrijfstak en

zullen mogelijkheden moeten worden gegeven voor om- en bijscholing.

Eigenlijk is de gehele problematiek eerder een gevolg van de toenemende internationalisatie dan van de bestaande oneerlijke concurrentie. Door de liberalisering van de handel komt er een betere internationale arbeidsverdeling tot stand. Daarnaast leven wij gelukkig in een groeiende economie. Deze groei gaat gepaard met structuurveranderingen, waardoor er bedrijven afvallen en bedrijven bijkomen. De groei zou worden belemmerd als zwakke bedrijven kunstmatig in stand zouden worden gehouden. Liquidatie van bedrijven, mits tijdig aangekondigd en mits de nodige hulp aan de betrokkenen wordt geboden, hoeft dan ook geen schande te zijn; het kan zelfs een teken zijn van een gezonde economie.

Zo moeten we ook de problemen in de textielindustrie zien. Het begint er steeds meer op te lijken dat er bij een optimale internationale arbeidsverdeling voor deze bedrijfstak in de *huidige vorm* geen plaats in Nederland is. De samenstellers van het voren genoemde rapportje hebben gelijk als zij stellen dat de overheid binnen de Europese Gemeenschappen aandacht moet besteden aan de moeilijkheden in de textielindustrie. M.i. zal deze aandacht moeten inhouden, dat wordt nagegaan of deze bedrijfstak in de EG op lange termijn zonder protectie nog mogelijkheden heeft en zo ja, hoe de hiervoor vereiste structuurveranderingen tot stand moeten worden gebracht.

In dit verband wil ik wijzen op een rede die Dr. S. L. Mansholt op 11 maart jl. in Brussel voor het Koninklijk Instituut voor Buitenlandse Betrekkingen heeft gehouden². In deze rede vroeg Mansholt zich af, of wij de textielindustrie tot elke prijs moeten behouden. Volgens hem moet worden plaatsgemaakt voor landen die duidelijk tegen een lagere kostprijs kunnen produceren. Hiervoor zouden de industrieën geleidelijk dienen te worden omgevormd, terwijl de textielarbeiders zich aan de behoeften van andere industrieën zouden moeten aanpassen, voorzover nodig, zouden — aldus Mansholt — gedurende een overgangstijdvak van bijv. vijf jaar ten behoeve van bepaalde bedrijfstakken beschermingsmaatregelen kunnen worden getroffen, die dan geleidelijk zouden moeten verdwijnen.

L. H.

¹ Stichting Commissie van Overleg en Samenwerking voor de Textielindustrie: „Informatienota over de Nederlandse textielindustrie”, Tilburg, juli 1971.

² Zie „Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen”, nr. C 70, 16 juli 1971, blz. 6.

Inhoud

Textiel in de knel	677
Drs. R. Iwema: Sociale groepen en hun bestedingspatronen	678
Prof. Dr. F. Hartog: De mens en het economische stelsel	679
Drs. A. Jelsma: De noodzaak van ruimtelijk ordening	680
J. Verstraete: De internationale monetaire crisis	682
Prof. Dr. H. Glejser: Dwalingen van Mishan over migratie, overbevolking en „brain drain”	686
Maatschappijspiegel	688
Toets op taak	690
Boekennieuws	691

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: L. Hoffman

Economisch-Statistische Berichten

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;

kopij voor de redactie: postbus 4224. Telefoon: (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel. 908.

Sociale groepen en hun bestedingspatronen

Ten gevolge van verschillen in leefwijze tussen de onderscheidene sociale groepen — ten delè samenhangend met verschillen in inkomen — wijkt de manier waarop het inkomen over de verschillende bestedingsrichtingen wordt verdeeld bij de ene sociale groep soms aanzienlijk af van die bij de andere. Om hierván voor ons land een beeld te verkrijgen heb ik gebruik gemaakt van de resultaten van het budgetonderzoek 1963/1964, gepubliceerd in het *Jaarboek 1968* van de Sociale Statistiek der Europese Gemeenschap. Daarin vinden o.m. de procentuele verdeling van het inkomen over — als we de restposten weglaten — 56 bestedingsrichtingen voor een viertal sociale groepen. De percentages voor de arbeiders uit handel en industrie en die voor de landbouwers heb ik telkens uitgedrukt in een indexcijfer t.o.v. die voor de employés en ambtenaren, welke alle op 100 zijn gesteld. Op die manier verkrijgen we een reeks *sociologische kerngetallen*, die in de onderstaande tabel zijn weergegeven.

Indexcijfers bestedingspercentages (elk bestedingspercentage van employés en ambtenaren = 100).

Arbeiders uit handel en industrie	Landbouwers		
aardappelen	185	boter	350
vaste brandstoffen	167	eieren	208
eetbare oliën en vetten	164	aardappelen	200
suiker	161	suiker	189
vlees	148	vaste brandstoffen	157
heren- en jongensschoeisel	148	vlees	157
koffie, thee	147	brood en meel	156
eieren	143	melk en kaas	149
melk en kaas	142	verzekeringen i.v.m. personen	149
radio- en televisieapparaten, muziekinstrumenten	141	heren- en jongensschoeisel	143
brood en meel	140	elektriciteit	140
tabak	138	niet-duurzame huishoudelijke artikelen	138
niet-duurzame huishoudelijke artikelen	138	tabak	134
groenten	137	koffie, thee	127
schoenreparaties	135	eetbare oliën en vetten	119
gas	131	godsdienst	119
dames- en meisjesschoeisel	128	doktershonoraria	118
wettelijke bijdragen sociale verzekering	127	heren- en jongenskleiding	115
linnen- en beddegoed	126	belastingen	115
jams, suikerhoudende artikelen	122	reparatie en huur van huishoudelijke uitrusting	115
fruit	121	dames- en meisjeskleiding	112
vis	119	stof, wol, babyuitzet	104
verwarmings- en huishoudelijke apparaten	118	linnen- en beddegoed	103
frisdranken	114	groenten	102
stof, wol, babyuitzet	111	radio- en televisie-apparaten, muziekinstrumenten	102
heren- en jongenskleiding	108	frisdranken	102
dames- en meisjeskleiding	107	verzekeringspremies i.v.m. huishouding	100
meubeltextiel	107	fruit	100
elektriciteit	106	kledingreparatie	97
kapper, schoonheidssalon etc.	101	verwarmings- en huishoudelijke apparaten	93
huur, bijkomende lasten	96	jams, suikerhoudende artikelen	92
duurzame huishoudelijke artikelen	95	huishoudelijke hulp	91
meubelen en vloerbedekking	94	gas	89
toiletartikelen	94	duurzame huishoudelijke artikelen	89
reparatie en installatie woning	93	vertingen buitenshuis	88
verzekeringspremies i.v.m. huishouding	93	dames- en meisjesschoeisel	88
ontspanningsdiensten	91	alcoholhoudende dranken	87
alcoholhoudende dranken	87	meubeltextiel	80
kledingreparatie	86	vis	75
boeken, kranten, tijdschriften	85	schoenreparaties	73
reparatie en huur van huishoudelijke uitrusting	85	huur, bijkomende lasten	72
boter	79	vloeibare brandstoffen	71
vertingen buitenshuis	79	verkeer	70
godsdienst	76	meubelen en vloerbedekking	65
medische produkten	69	boeken, kranten, tijdschriften	64
reinigen en verven	63	medische produkten	63
vloeibare brandstoffen	61	opleiding	63
verkeer	60	wettelijke bijdragen sociale verzekering	62
verzekeringen i.v.m. personen	58	kapper, schoonheidssalon etc.	61
belastingen	48	ontspanningsdiensten	53
opleiding	47	toiletartikelen	53
overnachtingskosten tijdens vakantië	47	reparatie en installatie woning	52
doktershonoraria	39	reinigen en verven	46
ziekenhuisverpleging	25	ziekenhuisverpleging	25
huishoudelijke hulp	12	overnachtingskosten tijdens vakanties	20
schulden en leningen	0	schulden en leningen	0

Plaatsgebrek noopt me de tabel vrijwel geheel voor zichzelf te laten spreken. Ik volsta met erop te wijzen dat de bestedingspatronen van arbeiders en landbouwers naast opmerkelijke overeenkomsten ook markante verschillen vertonen.

R. I.

De mens en het economische stelsel

Wij begeven ons in het volgende over de rand van het economische denken, en met name over de rand van het exacte denken. De enige verontschuldiging die voor deze grensoverschrijdende gedachtengang kan worden aangevoerd, is dat er nu eenmaal beslissingen zijn die het economische stelsel betreffen, en dat die beslissingen buiten de economen om worden genomen als zij er niet zelf over mee denken. Als wij ons beperken tot de kleine dingen, waarover wij wél exacte uitspraken kunnen doen, is de kans lang niet ondenkbaar dat anderen, zonder ons daarin te kennen, beslissingen nemen over de grote dingen.

Zo is er het probleem van de mens in het economische stelsel. Ons stelsel van ondernemingsgewijze productie heeft het daar niet moeilijk mee, want wij nemen de mensen zoals zij zijn. Er zijn echter ook idealistische modellen die voor hun verwezenlijking een hooggestemde mens nodig hebben. Het gevaar is groot dat men bij experimenten in zulk een richting kribbig wordt, omdat de gemiddelde mens niet mee kan komen en dan de zaak gaat forceren. Als zij niet goedschiks gelukkig willen worden, dan maar kwaadschiks. Maar men kan de mensen niet met geweld gelukkig maken. Zo schiet men over zijn hoge, al te hoge doel heen. Idealisme en geweld liggen dikwijls vlak bij elkaar.

Maar nu hebben wij het ons al te gemakkelijk gemaakt. De vraag rijst of er van ons stelsel niet een — zij het ongewilde — invloed op de mens uitgaat. Het is mogelijk dat de materialistische gezindheid van de mensen wordt gestimuleerd, of zelfs, zoals Van Zuthem het stelt, dat ons stelsel het egoïsme bevordert¹. Dit is natuurlijk moeilijk waar te maken, maar zoals gezegd bevinden wij ons hier nu eenmaal niet op exact terrein. Laat het waar zijn, wat dan nog? Is het alternatief van een materialistische, in de eerste plaats op de eigen behoeftebevredestiging uit zijnde mens, een altruïstische mens? De werkelijkheid leert anders. Er is nog een derde alternatief.

Als de mens niet op eigen materieel voordeel uit is, blijkt hij in vele gevallen bezeten te zijn door nationalisme of een ander fanatisme, waardoor andere mensen beschouwd worden als objecten die onderworpen of met geweld bekeerd moeten worden. De geschiedenis toont dat altruïsme een randverschijnsel is en dat materialisme of fanatisme altijd de bovenaan hebben gevoerd. Van deze beide is materialisme, zelfs als dit overwegend op de bevrediging van de eigen behoeften is gericht, verreweg het meest onschuldig.

En wie zal zeggen of een verdringing van het materialisme, als deze zou slagen, niet opnieuw zal leiden tot een terugval in nationalisme of iets van die aard? Als wij door het wegdringen van de materialistische gezindheid een vacuüm scheppen op het gebied van de menselijke drijfveren, zouden zich in dat vacuüm wel eens meer negatieve drijfveren kunnen nestelen. Met name zou het voortdurend afkeuren van de consumptiementaliteit schuldgevoelens kunnen wekken, die misschien neurotiserend werken.

Een materialistisch volk is een vreedzaam volk. Hoe zal dat zijn als het materialisme verdrongen is door een of andere geloofsijver? Waren de Arabieren maar materialistisch, dan zou er geen oorlog in het Nabije Oosten zijn. Laten we ook het voorbeeld van West-Duitsland en Japan niet vergeten. In deze landen heeft het nationalisme zich ad absurdum gevoerd. Nu hebben zij zich met overgave geworpen op materiële vooruitgang. Waar zal de vrijkomende energie heengaan als zij zich laten overtuigen dat ook het materialisme verkeerd is?

Het zijn allemaal vragen, maar alleen het stellen van deze vragen kan al een stap vooruit zijn in vergelijking met het pomen van het eenvoudige alternatief materialistisch egoïsme tegenover altruïsme. Vragen stellen — en blijven stellen — kan er soms toe leiden dat wij worden afgehouden van voorbarige antwoorden.

Er is nog een punt. Als het inderdaad waar is dat ons economische stelsel de mens vormt naar zijn beeld en gelijkenis, kunnen we dan ook met een ander stelsel niet vooruitgrijpen op een nieuwe mens? Dat is moeilijk van tevoren te zeggen, maar de ervaringen die we tot dusver hebben, wijzen daar niet op. Het communisme heeft niet de communistische mens gebracht, hoezeer men dat ook verwachtte. Wij zelf hebben het geprobeerd met een grote mate van zelfdiscipline, maar dat is vastgelopen omdat het groepsegoïsme daar op den duur weer doorheen brak.

Zelfs het experimenteren in richtingen die een betere mens vooropstellen is niet zonder gevaar. Als het experiment mislukt, zijn we namelijk verder van ons doel verwijderd dan anders het geval zou zijn. Het communisme heeft, doordat de mens zich niet liet aanpassen, een onmenselijker stelsel opgebouwd dan wij hebben. De overtrokken zelfdiscipline die wij ons opgelegd hebben in de jaren 50 heeft ertoe geleid dat de economische groepen onhandelbaarder zijn dan ooit, omdat zij willen inhalen wat zij daarvoor hebben laten liggen.

Natuurlijk zouden we met betere mensen een beter systeem kunnen hebben. Maar het gaat erom, de zaak te laten functioneren met de laag-bij-de-grondse mensen die wij nu eenmaal zijn.

¹ H. J. van Zuthem, *Hoe goed is onze economische orde?*, in „ESB” van 26 mei 1971.

De noodzaak van ruimtelijke ordening

DRS. A. JELSMAS*

De *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* gaat op blz. 42 uit van de bevolkingsverdeling voor de jaren 1965 en 2000, zoals in tabel 1 vermeld staat. De versterkte spreiding in de tabel geeft de na te streven bevolkingsverdeling weer, waarbij de mogelijkheden van een versterkte groei in de provincies met een relatief geringe bevolkingsaanwas van alle kanten waren onderzocht.

Het ordenen optreden valt in principe in twee vormen uiteen:

- stimulering van de groei van het Noorden, van bepaalde delen van Overijssel en van Zeeland, ten einde een uit planologisch oogpunt zo evenwichtig mogelijke bevolkings spreiding over het gehele land te verkrijgen;
- kanalisering van de overloop uit de Randstad, enerzijds naar de Kop van Noord-Holland en de Zuidelijke IJsselmeerpolders en anderzijds naar de Zuidhollandse eilanden en West-Brabant.

Door dit optreden zal gepoogd worden 1,75 mln. mensen die bij niet ingrijpen van de overheid vermoedelijk hoofdzakelijk in het Westen terecht zullen komen, te spreiden over:

- de stimuleringsgebieden Noord en Zuidwest en bepaalde delen van Overijssel;
- de overloopgebieden Zuid, Zuidelijke IJsselmeerpolders, bepaalde delen van Gelderland en delen binnen het Westen zelf.

In verband met het bovenstaande lijken twee vragen interessant:

- In hoeverre is er sprake van een eerste resultaat van deze ruimtelijke ordening.
- Is het ruimtelijke beleid ten aanzien van de bevolkings spreiding minder opportuun geworden nu het Centraal Bureau voor de Statistiek in een nieuwe bevolkingsprognose met aanzienlijk lagere uitkomsten voor het jaar 2000 te voorschijn is gekomen.

Resultaten van de ruimtelijke ordening

Uit de gegevens voor 1970, die aan tabel 1 zijn toegevoegd, blijkt dat men zelfs aan een begin van realisatie van de taakstelling in de periode 1965-1970 nog nauwelijks is toegekomen. De bevolkingsverdeling over de landsdelen in 1970 is ten opzichte van die voor 1965 in het geheel niet gewijzigd ten gunste van de stimuleringsgebieden. Dit

wordt trouwens bevestigd door andere gegevens zoals bijv. die over bevolkingsdichtheid en binnenlandse migratie per provincie. Zo is de bevolkingsdichtheid van 1 januari 1965 tot 1 januari 1970 voor de provincies Noord- en Zuid-Holland respectievelijk gestegen van 802 naar 843 (stijging 5%) inwoners per km² en van 1.007 naar 1.048 (stijging 4%) inwoners per km², terwijl het stijgingspercentage eveneens 5 bedraagt voor het Noorden, voor Zeeland en voor geheel Nederland. Overigens is voor de stedelijke agglomeratie Rotterdam de bevolkingsdichtheid per 1 januari 1970, 2.635 inwoners per km² en voor de stedelijke agglomeratie 's-Gravenhage 3.420 inwoners per km² (zie tabel B 11 van het *Statistisch Zakboek 1970*).

Tabel 1.
De bevolkingsverdeling van Nederland in 1965 en 2000

Landsdeel a)	1965	1970 b)	2000	
			Voortzetting tendentie	Versterkte spreiding
× 1 miljoen				
Noord	1,3	1,4	2,25	3,00
Oost	2,2	2,4	4,00	4,25
West	5,7	6,0	8,50)	11,50
Zuid	2,6	2,8	4,75)	
Zuidwest	0,3	0,3	0,50	0,75
Zuidelijke IJsselmeerpolders ..	—	—	— c)	0,50
Nederland	12,1	12,9	20,00	20,00

- De volgende gebiedsindeling is aangehouden:
Noord : Groningen, Friesland, Drenthe.
Oost : Overijssel, Gelderland.
West : Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht.
Zuid : Noord-Brabant, Limburg.
Zuidwest : Zeeland.
- Het jaar 1970 is aan de tabel toegevoegd; bron: *Statistisch Zakboek 1970*, tabel B 10.
- Bij geleide agrarische kolonisatie en overigens spontane ontwikkeling vermoedelijk slechts in de orde van grootte van ± 50.000.

In de *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening* wordt gesteld, dat stedelijk gestructureerde gebieden met een oppervlakte van tenminste 50 km² en een bestaande of binnen afzienbare tijd te bereiken bevolkingsdichtheid van

* De auteur is plv. hoofd van de Hoofdafdeling Nationale Rekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek en m.i.v. 1 september a.s. directeur van de Noordelijke Economisch-Technologische Organisatie in Groningen.

2.000 inwoners per km², planologen voor zeer grote moeilijkheden plaatsen in verband met woonmilieu, infrastructuur, recreatie e.d. Het laat zich aanzien, dat de problemen voor de Randstad nagenoeg onoplosbaar zullen zijn wanneer niet snel, doelbewust en zichtbaar ingegrepen wordt om de ruimtelijke spanning in het Westen te verlichten. Ook de binnenlandse migratiecijfers vertonen een beeld dat duidelijk maakt, dat het ordenend optreden in het kader van de stimulering in het geheel niet van de grond is gekomen. De kanalisering van de overloop heeft wel een aarzelend begin gekregen, zoals blijkt uit tabel 2, waaruit voor Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant en de Zuidelijke IJsselmeerpolders in 1969 een vestigingsoverschot blijkt en voor Noord- en Zuid-Holland een vestigingstekort.

Tabel 2.
Binnenlandse migratie per provincie in 1969

	Vestiging per 1.000 in- woners	Vertrek per 1.000 in- woners	Overschot a) absoluut
Groningen	53,3	57,4	- 2.074
Friesland	51,0	52,8	- 968
Drenthe	55,7	50,1	2.010
Overijssel	42,2	41,9	245
Gelderland	52,9	49,1	5.614
Utrecht	65,4	58,2	5.647
Noord-Holland	50,1	53,7	- 7.922
Zuid-Holland	47,4	50,0	- 7.948
Zeeland	51,7	48,6	933
Noord-Brabant	48,4	45,1	5.932
Limburg	46,2	49,3	- 3.093
Zuidelijke IJsselmeerpolders ..	117,5	58,1	1.578

a) Het overschot binnenlandse migratie moet in totaal, in theorie, 0 bedragen. Afwijkingen hiervan kunnen optreden, ten gevolge van de niet-gelijktijdige statistische verantwoording door de gemeente van vertrek, resp. van vestiging.

Bron: *Statistisch Zakboek 1970*, tabel B 26.

Of deze kanalisering van de overloop uit de Randstad geheel volgens plan verloopt, wordt hier niet verder onderzocht. Zie in dit verband een artikel van Dr. P. Drewe: „Stroomversnelling in Randstadontwikkeling” in *ESB* van 23 juni 1971, blz. 578.

Resumerend kan gezegd worden, dat tot dusverre een bewuste politiek van bevolkings spreiding geen gestalte heeft gekregen, dat de groei van het Westen van ons land nagenoeg geen afremming heeft ondergaan en dat met name de stimuleringsgebieden geen extra impuls hebben ontvangen uit hoofde van een regionale bevolkingspolitiek. Dit brengt ons tot de in punt 2 opgeworpen vraag of de nieuwe bevolkingsprognose het ruimtelijke beleid minder urgent heeft gemaakt.

Opportuniteit van het ruimtelijke beleid

Het *Maandschrift* van het Centraal Bureau voor de Statistiek van april 1971 geeft in een artikel, getiteld: „De Nederlandse bevolkingsgroei tot het jaar 2000”, voor het jaar 2000 een bevolkingsaantal van 17,1 mln. op grond van een ten opzichte van de vorige prognose afwijkend geboortepatroon en sterfteverloop. Deze calculaties zijn gebaseerd op continuering van de thans aan de gang zijnde demografische ontwikkelingen. Neemt men dit aantal van 17,1 mln. als uitgangspunt in plaats van dat van 20 mln.

uit de *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening*, dan kan de in tabel 3 gegeven opstelling voor het jaar 2000 worden geconstrueerd.

Bij voortzetting van de tendentie betekent dit, dat het Westen en het Zuiden te zamen 11,4 mln. inwoners in het jaar 2000 zullen tellen, een aantal dat zelfs nog iets lager is dan het aantal van 11,5 mln. dat bij de bevolkingsprognose van 20 mln. inwoners slechts bereikt kon worden met behulp van een versterkte spreidingspolitiek (zie tabel 1).

In een tijd van stringente bezuinigingen zou het verleidelijk zijn met dit „natuurlijke verloop” tevreden te zijn en de politiek van spreiding van de bevolking in de ijskast te zetten. Per saldo zal dit echter toch een drogredenering blijken te zijn, want het is onvermijdelijk dat in groeiende mammoetsteden en -agglomeraties de woon- en leefomstandigheden steeds moeizamer zullen worden, waardoor grotere en meer kostbare collectieve voorzieningen nodig zullen zijn om negatieve effecten als congestie- en verontreinigingsverschijnselen in deze stedelijke milieus weg te nemen. Deze maatschappelijke kosten zijn dan dermate hoog geworden, dat zij eigenlijk gedeeltelijk afgewenteld zouden moeten worden op de specifieke gebruikers van deze voorzieningen. Voor bedrijven en administratieve lichamen zouden de vestigingsfactoren in een dergelijke situatie zo ongunstig geworden zijn, dat ze zouden omzien naar andere mogelijkheden. Gaat men uit van een via een actieve bevolkingspolitiek bereikte versterkte spreiding van de bevolking (zie tabel 3), dan kan voor het jaar 2000 een bevolkingsaantal van ruim 10 mln. in het Westen en Zuiden van het land worden verwacht.

Tabel 3.
De bevolkingsverdeling van Nederland in 1970 en 2000

Landsdeel	1970	2000	
		Voortzetting tendentie	Versterkte spreiding
		× 1 miljoen	
Noord	1,4	1,9	2,35
Oost	2,4	3,4	3,55
West	6,0	7,3	10,25
Zuid	2,8	4,1	0,55
Zuidwest	0,3	0,4	0,40
Zuidelijke IJsselmeerpolders ..	—	—	—
Nederland	12,9	17,1	17,10

Een alleszins aantrekkelijk uitgangspunt voor de ruimtelijke ordening in de komende decennia! Dit kan echter alleen gerealiseerd worden wanneer de vierbaanswegen naar het Noorden en naar het Zuidwesten in een snel tempo verder worden aangelegd en wanneer o.a. de zeehavenontwikkeling in de Eemsmonden in het Scheldebekken met kracht wordt voortgezet (voorbeelden van aanzetpunten bij de bevordering van een minder ongelijkmatige bevolkings spreiding over ons land). Door een dergelijke politiek wordt — met een maximaal rendement van de algemene middelen — niet alleen het welzijn in de stimuleringsgebieden gediend, maar ook dat in de Randstad met haar overloopgebieden, waardoor een zo evenwichtig mogelijke ontwikkeling van de infrastructuur in Nederland kan worden bereikt.

A. Jelsma

De internationale monetaire crisis

J. VERSTRAETE*

Internationale monetaire crises komen doorgaans vrij onverwachts. Ook bij de jongste was dit het geval. Deze crisis ontstond toen ongeveer in dezelfde periode een aantal instituten en hooggeplaatste bankiers in het openbaar de mening verkondigden, dat het wenselijk zou zijn de dollar te devalueren of, wat hetzelfde effect zou geven, de voornaamste Europese valuta's te revalueren of eventueel de koersen ervan te laten fluctueren. Dit zette een speculatieve beweging in gang tegen de dollar en verplichtte de centrale banken, ter stabilisatie van de wisselkoers, dollars op te kopen. In welke mate de dollar ondersteund moest worden blijkt uit het feit dat gedurende de drie weken die aan de crisis voorafgingen door de voornaamste Europese centrale banken ruim \$ 10 mrd. werden opgenomen. Naar verluidt kocht op dinsdag 4 mei 1971 de Deutsche Bundesbank alleen reeds één mrd. dollar; woensdag 5 mei liep dit zelfs op tot twee mrd.

Gezien deze situatie besloten de Belgische, Duitse, Nederlandse, Oostenrijkse en Zwitserse centrale banken alle wisselverrichtingen stop te zetten (in Nederland werden ook de beurstransacties opgeschort). Engeland, Frankrijk en Italië daarentegen bleven dollars aankopen tegen de officieel vastgestelde pariteit.

Aanvankelijk poogden de EEG-landen een gemeenschappelijke oplossing uit te werken. Vrij vlug kwamen echter fundamentele tegenstellingen aan het licht. Duitsland bleek voorstander van een zwevende wisselkoers, terwijl de Franse vertegenwoordigers daarentegen voor een revaluatie van het goud pleitten en het toepassen van restricties op de in- en uitvoer van kapitaal wensten. De Amerikanen beweerden van hun kant geen schuld te hebben aan de toestand en beschouwden het als een Europees probleem dat door de Europeanen maar zelf moest worden opgelost. Ook de Japanse regering verzette zich aanvankelijk tegen een revaluatie van de yen en scheen de voorkeur te geven aan een controle op de kapitaalbeweging. Uiteindelijk zou Japan toch tijdelijk zijn koers flexibel maken.

Wat zijn eigenlijk de directe oorzaken van het massale dollaraanbod op de Europese markten? In de *eerste plaats* was er het feit dat de korte-termijn interestvoet in de Verenigde Staten hoofdzakelijk vanwege de Amerikaanse economische politiek lager geworden was dan in Europa. In de *tweede plaats* was er de speculatieve verwachting dat op korte-termijn door het aanhouden van een andere valuta een kapitaalwinst gerealiseerd kon worden. Het is inderdaad zo dat de voorraad dollartegoeden vanwege het jarenlange tekort op de betalingsbalans van de Verenigde Staten de laatste jaren aanzienlijk aangegroeid was. Hierbij voegde zich bovendien de kredietcreatie op de Eurodollarmarkt. Hierdoor ont-

stond een massa liquide fondsen, permanent op zoek naar rendabele korte-termijnbeleggingen. Deze dollarmassa is tegenwoordig zo groot dat zij een aanzienlijk deel vertegenwoordigt van het geldvolume in de Europese landen. Dit heeft vanzelfsprekend de belangrijke implicatie dat, als een speculatieve beweging zich richt tegen één of meer landen, de centrale banken van deze landen vrijwel machteloos staan om — althans binnen een regime van beperkte diviezencontrole en vaste wisselkoersen — hierop met succes te reageren.

Algemene economische toestand van de betrokken landen

Om na te gaan in welke mate deze speculatieve beweging strikt economisch verantwoord is, lijkt het aangewezen even de economische toestand van de Verenigde Staten met die van Europa te vergelijken. De Verenigde Staten die gedurende lange jaren een positieve basisbalans kenden (handelsbalanssaldo plus lange-termijn kapitaalbewegingen van de niet monetaire sector) zagen zich na 1964 bijna jaar op jaar geconfronteerd met een negatief resultaat. Deze ommekeer was hoofdzakelijk te wijten aan het relatief sneller stijgen van de binnenlandse prijzen ten opzichte van het buitenland. Deze relatief hogere inflatie tastte jaar na jaar de handelsbalans aan. Alleen in het jaar 1968 kende men een positieve basisbalans, dankzij de invloed van lange-termijnkapitalen, veroorzaakt door de stijging van de binnenlandse lange-termijn rentevoeten en de restrictieve monetaire politiek.

In de meeste Europese landen doet zich juist het tegenovergestelde voor. Mede door een deflationaire politiek werd de economische groei en de inflatie binnen beperkter grenzen gehouden dan in de Verenigde Staten. Wanneer men de basisbalansen van de EEG-landen neemt, blijken deze meestal positief te zijn. Recentelijk komt hier nog bij dat het positieve saldo op de rest van de betalingsbalans nog toenam dankzij de toevloed van het korte-termijnkapitaal.

Het blijkt dat op economisch gebied Europa en Amerika voor het ogenblik duidelijk tegengestelde voorkeuren hebben. Het probleem waarvoor men staat is, te beslissen

---

* De auteur, die wetenschappelijk medewerker is aan het Centrum voor Economische Studiën van de Katholieke Universiteit te Leuven, is Prof. K. Tavernier dankbaar voor zijn kritische aanmerkingen.

in welke mate men bereid is tijdelijk de groei af te remmen om de stijging van het prijspeil te beperken. De Verenigde Staten hebben aanvankelijk gepoogd de stijging van het prijspeil tegen te gaan door middel van monetaire maatregelen met al de gevolgen van dien voor de economische groei en de werkgelegenheid. Vrij vlug lieten zij deze politiek los en kozen zij voor een inkomenspolitiek en een versoepeling van de monetaire restricties ten einde de expansie opnieuw wat te bevorderen. Dit had vanzelfsprekend inflatoire effecten. Van hun kant hebben de Europese landen met sterke valuta al sedert geruime tijd een relatief deflatoire politiek gevoerd. Ook nu schijnt die voorkeur nog te bestaan. Het lijkt ons dat onder deze voorwaarden, en indien er geen andere wijzigingen in het vooruitzicht komen, gelijkaardige monetaire crises niet uitgesloten kunnen worden. Het is echter niet uitgesloten dat zowel van Amerikaanse als van Europese zijde zich veranderingen zullen voordoen, welke de economische politiek van de betrokken landen ingrijpend zouden kunnen beïnvloeden. Zo trachten de Amerikanen hun relaties met China te verbeteren, en voor zover het mogelijk is, zich terug te trekken uit Zuidoost-Azië en het Midden-Oosten kalm te houden. Ook zouden de Verenigde Staten hun troepenmacht in Europa kunnen reduceren. Wellicht is dat voor een aantal landen politiek onaanvaardbaar, maar de mogelijkheid bestaat. Senator Mansfield heeft hiertoe trouwens een wetsontwerp ingediend, dat ondertussen reeds verworpen is. De Sowjetunie gaf aan de andere kant de wens te kennen te onderhandelen over een reductie van de troepenmacht zowel in West- als Oost-Europa.

Indien dit alles zou geschieden, dan is het niet uitgesloten, dat Europa in een zwakkere monetaire positie teruggedreven wordt en dat men opnieuw, zoals in de jaren vijftig, moet gaan aankloppen bij de rijke „Uncle Sam”. Het geheugen is op dit vlak uiterst kort.

Het is evenwel duidelijk dat dergelijke politieke koerswijzigingen slechts op lange termijn effect zouden kunnen hebben. Ondertussen schijnen de Amerikanen niet bereid economische groei op te offeren om de stijging van hun prijspeil af te remmen. De verklaring hiervoor dient vooral gezocht te worden in de naderende verkiezingen in 1972, waardoor een stijging van de werkloosheid ten gevolge van deze economische politiek onaanvaardbaar is.

Europa streeft op een andere manier naar monetaire eenheid. Om die te verwezenlijken probeert men deschommelmingsmarges in de pariteit tussen de munten van de EEG-landen verder te vernauwen. Men heeft ook moeilijkheden met het stelsel van Europese eenheidsprijzen voor landbouwproducten en het groot aantal dollarreserves, aangehouden door de centrale banken. Tenslotte moet men ook oog hebben voor het handhaven van de concurrentiepositie van de EEG-industrie op de buitenlandse markten. Dit geldt vooral ten opzichte van Japan, dat één van de sterkste concurrenten is geworden.

Mogelijke oplossingen

Op welke wijze men het probleem ook probeert op te lossen, steeds zullen er voor- en nadelen bestaan op economisch en op politiek terrein. Indien men alle mogelijke alternatieven overweegt, komt men wellicht tot de volgende opsomming:

1. devaluatie van de Amerikaanse dollar;
2. gezamenlijke revaluatie van de EEG-valuta's;
3. revaluatie van één enkele Europese valuta;

4. deflatoire maatregelen en controle op de kapitaalbewegingen in de Verenigde Staten;
  5. flexibele wisselkoers van de EEG-valuta's, de Zwitserse frank en de Oostenrijkse shilling ten opzichte van de US-dollar;
  6. flexibele wisselkoers van één of meer sterke valuta's;
  7. controle op de uit- en invoer van korte-termijnkapitaal;
  8. reglementering van de Eurodollarmarkt;
  9. het opkopen door de Verenigde Staten van het overschot van dollars op de markt tegen de huidige pariteit, met het uitschrijven van leningen tegen een concurrerende rentevoet;
  10. dubbele wisselkoers voor alle EEG-landen.
- Van al deze oplossingen zijn er maar weinige die voor toepassing in aanmerking schijnen te kunnen komen. Het lijkt ons aangewezen deze alternatieven achtereenvolgens te bespreken.

1. Een *devaluatie van de Amerikaanse dollar* is om politieke redenen uitgesloten. Dit zou immers een erkenning betekenen van het falen van het financiële beleid en de buitenlandse politiek. De dollar is immers nog altijd sleutelvaluta voor de meeste internationale transacties. Een devaluatie van deze valuta zou het begin kunnen zijn van het verlies van haar positie als internationale sleutelvaluta om deze taak over te dragen, naar aller waarschijnlijkheid, aan de Duitse mark, die zich waarschijnlijk niet graag met deze taak belast zou willen zien.

2. De *gezamenlijke herwaardering van de EEG-valuta's*, van de Zwitserse frank en de Oostenrijkse shilling is nauwelijks waarschijnlijk, gezien de tegenstellingen die hierover in de EEG bestaan. Vooral de Fransen bestreden dit alternatief en verkozen een revaluatie van de sterke Europese valuta's. Hiervan verwachten zij terecht een verbetering van hun niet al te stevige concurrentiepositie.

Tevens zouden hierdoor de kosten van de Amerikaanse politiek worden betaald door de „rijke” landen van Europa. Een andere positie werd ingenomen door de Duitsers, die voorstanders zijn van een gezamenlijke revaluatie van de Europese valuta's ten opzichte van de dollar. Een dergelijke maatregel ware een grote stap geweest in de eenmaking van Europa. Het zou scherp de noodzaak hebben gesteld van samenwerking en onderlinge steun en zou op die manier de totstandkoming van de monetaire unie hebben versneld.

3. De *herwaardering van één enkele Europese valuta* is één van de oplossingen die in aanmerking komt. Deze maatregel zou echter het probleem maar tijdelijk oplossen. Het probleem zou opnieuw rijzen zodra de vastgelegde pariteiten opnieuw van hun evenwichtspariteit afwijken. Het revalueren van een EEG-valuta zou daarbij ook bijkomende economische en politieke problemen meebrengen. De industriële conjunctuur in Duitsland is inderdaad vooralsnog weinig expansief en zou door de revaluatie althans tijdelijk nog verder worden geremd. Dat ook het bankwezen weinig enthousiasme vertoont voor een revaluatie is begrijpelijk vanwege de financiële activa, die het uiteraard voor een deel aanhoudt in vreemde valuta's en de afhankelijkheid van hun resultaten van de economische evolutie.

Bij dit alles voegt zich nog het netelige probleem van de

Europese landbouwintegratie. In de verschillende landen zijn de landbouwers niet bereid hun marktpositie en inkomen op te offeren. In het geval van een revaluatie noodzaakt dit tot één van de volgende drie oplossingen: ofwel een algemene EEG-subsidie aan de landbouw van de revaluerende landen, ofwel een subsidie door de respectievelijke landen zelf, ofwel het heffen van belastingen op de invoer van landbouwprodukten. Invoerheffingen op landbouwprodukten brengen ongetwijfeld het basisprincipe van het vrije verkeer van goederen tussen alle EEG-landen in gevang. Anderzijds betekent een nationale subsidie een bijkomende last van de schatkist van het revaluerende land, dat juist door een revaluatie een lagere waarde moet registreren voor zijn voorraad vreemde deviezen.

4. Met maatregelen in de Verenigde Staten zou men op korte termijn het probleem slechts kunnen oplossen door de rentevoeten aanzienlijk te laten stijgen. Op die manier zou de richting van de kapitaalbewegingen immers in hun voordeel omgebogen kunnen worden. Dit impliceert echter een restrictieve monetaire politiek met alle gevolgen van dien voor de werkgelegenheid, althans op korte termijn. Op langere termijn zou de deflatoire druk die erin besloten ligt, het overschot op de handelsbalans doen aangroeien en op die manier het betalingsbalansdeficit gedeeltelijk elimineren. Een besnoeiing van de binnenlandse overheidsuitgaven gaat op lange termijn in dezelfde richting. Op korte termijn is dit niet het geval vanwege het drukkende effect op de rentevoet.

5. De Europese valuta's ten opzichte van de dollar gezamenlijk te laten fluctueren is van de vele standpunten de meest optimale oplossing. Deze oplossing zal op korte termijn wellicht moeilijk bereikbaar zijn, wegens het algemene internationale stelsel en de houding van veel centrale banken, bankiers, financiële instellingen en economen ten aanzien van de fluctuerende wisselkoers. Deze afwijzende houding kwam sterk tot uiting in het laatste rapport van het IMF, opgesteld door de Executive Directors¹. Toch menen wij dat fluctuerende wisselkoersen uiteindelijk tot stand zullen komen nadat de monetaire unie wat meer geconsolideerd is.

Een tussenoplossing die de fluctuatiemarges van de wisselkoersen zal verbreden, is wellicht gemakkelijker haalbaar.

6. Het flexibel maken van de koersen van één of meer sterke valuta's brengt een bestendige oplossing mee voor de landen met flexibele wisselkoersen, maar lost de onevenwichtigheid, die eventueel nog kan bestaan tussen de andere valuta's, niet op. Ten einde de onzekerheid betreffende de toekomstige koers voor exporteurs en importeurs te elimineren, zou een beter werkende „future exchange market” tot stand moeten komen. Het risico van het fluctueren van de wisselkoers zou dan door de speculanten gedragen worden i.p.v. door de centrale banken, zoals in het tegenwoordige systeem.

Voor het geval dat een of meer wisselkoersen van valuta's in de EEG-landen flexibel zouden zijn, zullen zich problemen voordoen bij de harmonische ontwikkeling van de EEG-landbouwpolitiek en de Europese monetaire unie. Deze zijn dezelfde als die we al behandelden bij de mogelijkheid van een revaluatie van de valuta van één EEG-land. In geval het flexibel zijn van de wisselkoers een devaluatie

tot gevolg zou hebben, zijn de effecten en de te nemen maatregelen de tegenovergestelde.

7. Het invoeren van controlemaatregelen op de uitvoer en invoer van kapitaal, vooral van korte-termijnkapitaal, is een oplossing die op korte termijn wellicht niet doelmatig het gestelde doel kan bereiken. Om zulke maatregelen effectief te maken, is een administratie en ervaring vereist, die de Europese landen, behalve Frankrijk, niet hebben. Tevens moet gesteld worden dat ook uit het oogpunt van economische efficiëntie controlemaatregelen weinig optimaal zijn, daar zij een fictieve wisselkoers in stand kunnen houden. Daarenboven bakenen zij verschillende nationale kapitaal- en geldmarkten af. Dit is in strijd met de doeleinden van de monetaire unie.

8. Een alternatieve oplossing is een Europese reglementering van de markt van Eurodeviezen. Thans is de kredietcreatie op deze markt helemaal niet gereguleerd. Er bestaan geen verplichtingen omtrent de reserves die men voor deposito's in vreemde valuta's moet aanhouden, zodat het moeilijk te schatten is wat het volume aan vreemde deviezen is dat op deze manier tot stand komt. Deze toestand verzwakt de doelmatigheid van iedere monetaire politiek die een land wenst te voeren, omdat er vaste wisselkoersen tussen de landen bestaan.

De eis van de monetaire autoriteiten 100% reserves op de deposito's in vreemde valuta ter beschikking te hebben, zou de beste manier zijn om het totale volume aan vreemde valuta in de verschillende landen onder controle te houden. Indien dit niet mogelijk is kan de eis van een minimumreserve op vreemde valuta, even hoog als in het land van oorsprong van de valuta, aangewezen zijn. Deze oplossing zou de controle op het geldaanbod van vreemde valuta niet helemaal in handen van de monetaire autoriteiten stellen, maar ook in die van de commerciële banken, voor zover deze banken „excess reserves” hebben.

9. Een volgend alternatief bestaat hierin, dat de Verenigde Staten tegen concurrerende rentevoeten de dollars, aangehouden door de centrale banken, ter ondersteuning van de officiële pariteit terugkopen. Dit komt neer op het voeren van een open-marktpolitiek op de internationale markt. Een dergelijke oplossing houdt in, dat de Verenigde Staten de gehele last van hun economische politiek en politieke beslissingen op zich zouden nemen. Voor zover het aanhouden van dollars door de centrale banken ook een verlies aan rente en een afstaan van goederen aan de Verenigde Staten meebrengt, betekent het een tussenkomst in het financieren van de Amerikaanse politiek. Dit is gedeeltelijk de prijs die de Europeanen moeten betalen, willen ze blijven genieten van de bescherming van Amerikaanse strijdkrachten en Amerikaans militair potentieel.

10. Het invoeren van een dubbele wisselkoers, zoals in België, is een volgende alternatieve oplossing. Het systeem bestaat hierin dat er twee goed afgescheiden wisselmarkten

¹ IMF: „The Role of Exchange Rates in the Adjustment of International Payments”, Washington D.C. 1970.

worden georganiseerd. Op de officiële markt worden uitsluitend die valuta-transacties uitgevoerd die betrekking hebben op handels- en dienstverrichtingen. Op de vrije wisselmarkt vinden de valuta-transacties afkomstig van kapitaalbewegingen plaats. De eerste is gebonden aan de voorschriften van het IMF en wordt gecontroleerd door de Nationale Bank ten einde de pariteit van de Belgische frank ten opzichte van de dollar binnen de vastgestelde marges rond de officiële pariteit te handhaven. Op de vrije wisselmarkt, waar niet wordt tussengekomen, is de koers op elk ogenblik het resultaat van de vraag en het aanbod van deviezen.

De voordelen verbonden aan een dergelijk systeem zijn groot, aangezien in Europa geen efficiënte „forward exchange market” bestaat. Het elimineert voor de producenten een element van onzekerheid inzake internationaal verhandelde goederen, zonder dat de vrije kapitaalbeweging wordt tegengegaan. Het toepassen van dit systeem schept bovendien geen problemen voor de EEG-landbouwpolitiek en voor de normale evolutie van de Europese monetaire unie. Is de monetaire unie tot stand gekomen, en is een akkoord over de te voeren monetaire politiek bereikt, dan zou deze dubbele wisselmarkt kunnen verdwijnen. Het nadelige effect dat instabiele bewegingen op het produceren van goederen, vooral in een open economie als bijv. in Nederland en België, met zich zou brengen, wordt op deze manier helemaal uitgeschakeld en de speculanten kunnen vrij hun verwachting tot uiting brengen op de vrije markt.

De kans dat met fluctuerende wisselkoersen voor de gehele economie instabiliteit voorkomt, is theoretisch mogelijk, maar gering. Het lijkt dat zij kleiner is dan in een systeem waar maar een deel van de valuta een fluctuerende koers heeft en zeker veel geringer dan in een systeem met vaste wisselkoersen. Dit omdat geleidelijk en automatisch de koers wordt aangepast zodat er geen aanleiding is tot een bestendig deficit of surplus, dat met de tijd de vereiste aanpassingen groter maakt en scherper stelt. Het systeem van fluctuerende wisselkoersen zou het meest optimale systeem zijn, indien er een efficiënte „forward exchange market” zou bestaan.

Het systeem van de dubbele wisselmarkt heeft echter nog heel wat nadelen. Het vereist een perfecte scheiding van beide markten, hetgeen moeilijk te verwezenlijken is. In de landen waar het systeem van toepassing is heeft het echter zijn doelmatigheid bewezen, zowel wanneer er druk was om de munt te devalueren, als om deze te revalueren. Het houdt ook het gevaar in, dat men niet de pariteit van de munt wil veranderen op de officiële markt, wanneer men een aanzienlijk verschil tussen de koers op de officiële en op de vrije markt blijft waarnemen. Dit is echter nog niet het geval geweest. De controle, organisatie en coördinatie, die een dergelijk systeem vereist, kan niet van de ene dag op de andere tot stand worden gebracht, zodat het niet toegepast kan worden op het moment van een crisis. Een systeem van flexibele wisselkoersen is op dat punt heel wat gemakkelijker in het leven te roepen, en de administratiekosten van dit systeem zijn heel wat kleiner dan bij elk ander alternatieve systeem.

Evolutie na het uitbreken van de crisis

Van al de geanalyseerde oplossingen zijn er maar weinige die voor toepassing in aanmerking schijnen te komen. De Amerikanen namen een nonchalante houding aan

tegenover het probleem, terwijl de EEG-partners het niet eens werden omtrent de te nemen maatregelen. Frankrijk was voorstander van het invoeren van controlemaatregelen, terwijl Duitsland voor een fluctuerende wisselkoers pleitte. Uiteindelijk besliste men de landen vrij te laten om de maatregelen te nemen, die ze noodzakelijk achtten. Duitsland en Nederland beslisten hun wisselkoersen flexibel te maken, terwijl de andere EEG-landen geen wijzigingen in hun wisselsysteem aanbrachten. Zwitserland revalueerde met 7,07% en Oostenrijk met 5,05%. De Duitse mark werd in de eerste dagen na de crisis $\pm 4\%$ hoger gewaardeerd ten opzichte van de wisselkoers van voor de crisis en $\pm 5\%$ ten opzichte van de officiële pariteit. Dit verschil zakte daarna tot resp. 2,5% en 3,5%. De gulden werd $\pm 3\%$ hoger gewaardeerd ten opzichte van zijn officiële pariteit en $\pm 2,0\%$ ten opzichte van de wisselkoers van voor de crisis, om daarna tot zijn vroegere koers terug te keren en opnieuw te stijgen met resp. $\pm 2,0\%$ en $\pm 1\%$. De Belgische frank werd op de gereglementeerde markt standvastig op zijn minimum koers ten opzichte van de dollar genoteerd; wel was het zo dat de Belgische centrale bank meermalen verplicht werd in te grijpen, ten einde deze koers te handhaven. Op de vrije markt werd voor de US-\$ tussen 47 en 49 Bf gegeven. Daarna handhaafde de dollar zich en de koers van de Bf bewoog zich verder naar zijn officiële pariteit.

Duitsland en Nederland beslisten ook, voortaan geen interest meer te betalen op de door buitenlanders aangehouden deposito's. De Verenigde Staten schenen bereid te zijn een hand toe te steken door de overvloed van dollars in de Europese centrale banken op te kopen via overheidsobligaties tegen een concurrerende rente.

Van al de oplossingen heeft België wellicht de meest duurzame gegeven. Het lijkt ons dat voor alle andere landen het probleem zal blijven bestaan, daar het flexibel laten zijn van de wisselkoersen als een tijdelijke oplossing werd aangekondigd om daarna terug te keren naar een vaste deviezenpariteit. De door de Europese landen genomen oplossingen hebben heel wat implicaties. De industrie van Zwitserland en Oostenrijk zal haar concurrentiepositie slechter zien worden. In het geval van een definitieve revaluatie zal dit ook het geval zijn voor Nederland en Duitsland.

In EEG-perspectief is de Belgische oplossing ook veruit de beste. Door deze maatregel werd de vooruitgang van de Economische en Monetaire Unie niet belemmerd, terwijl door het eventueel revalueren van valuta's de netelige landbouwproblemen er nog een dimensie bij zouden krijgen.

Men kan zich uiteindelijk de vraag stellen of de fluctuerende wisselkoersen van Duitsland en Nederland zullen uitmonden in een algemene revaluatie. Een antwoord geven op deze vraag is niet gemakkelijk. De Duitse regering heeft verschillende keren verklaard, vast besloten te zijn tot de vroegere pariteit terug te keren. Daar de positieve basisbalans eerder hoofdzakelijk te wijten is aan een positieve handelsbalans in deze landen dan aan een positieve lange-termijn kapitaalbalans, is o.i. een revaluatie wel aangegeven, alhoewel niet op dit ogenblik gezien de tegenwoordige economische conjunctuur en de politieke verhoudingen in Duitsland en tussen dit land en zijn bondgenoten. Wanneer men de evolutie van de beurs in de eerste dagen na de crisis nagaat, zien we trouwens dat de waarden, uitgedrukt in vreemde valuta, weinig of niet veranderen. Deze toestand bleef zich daarna handhaven. Alleen steeg de prijs van het goud boven de US \$ 40 per troy ounce. Daarentegen

Dwalingen van Mishan over migratie, overbevolking en „brain drain”

PROF. DR. H. GLEJSER*

E. J. Mishan, die doceert aan de London School of Economics, is bekend door enkele belangrijke bijdragen tot onze wetenschap. Een initiatief tot het verbeteren van de al te talrijke economische fouten die „te vinden zijn in de meest plechtige uitspraken van ministers en kanseliers, in de toespraken van de leden van beide Kamers en in de kolommen van *The Times*, *The Economist* en andere bekende dagbladen”¹ was reeds lang verwacht en bijgevolg erg welkom. Begrijp dan onze teleurstelling toen we ontdekten, dat Mishan in de geneesdrank die hij voorbereid had voor het publiek, enkele van zijn eigen dwalingen en vooroordelen had gegoten! Nergens zijn deze laatste talrijker dan in het vierde deel van het boek gewijd aan „migration fallacies”, waarover ons commentaar handelt.

Arbeidskrapte en immigratie

Elke trouwe lezer van Mishans werken weet dat immigratie één van zijn „zwarte schapen” is. Hoofdstuk 15 van zijn boek geeft een heropsomming van zijn grieven weer. Hij schrijft eerst: „De zogenaamde arbeidskrapte betekent alleen maar de mislukking van de regering de totale vraag te controleren: niet meer

en niet minder”². De auteur stelt zich dan de volgende vraag: „Draagt de import van arbeid, zoals de import van goederen, bij tot een daling van de overtollige globale vraag naar goederen?”³. Voor de arme Pakistanezen en Jamaïcanen is de uitspraak van de schrijver helaas negatief: „Volgens recente berekeningen mogen we voor een jaarlijks netto immigratiesaldo van 100.000 een toename van de globale vraag voor ongeveer de eerste tien jaren verwachten” en eveneens „ongunstige gevolgen voor de betalingsbalans”. Na deze tien jaar krijgen we een daling van de overtollige

---

* De auteur is hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel.

¹ E. J. Mishan: „Twenty-one Popular Economic Fallacies”, Allen Lane, The Penguin Press, Vige Street, London, 1969, blz. 14-15. De citaten werden door ons vertaald.

² A.w., blz. 185.

³ A.w., blz. 186.

---

kenden de aandelen van de goudmijnen nagenoeg geen schommeling in hun koers. Toen de Bundesbank vrij onverwacht het bewijs van dekking van alle gerealiseerde financiële transacties opeiste, steeg de daggeldinterestvoet op dollarfondsen aanzienlijk (zelfs tot 30%) om in de volgende dagen te schommelen tussen de 9 en 15%. De interestvoet op deposito's in dollars op één, drie en zes maanden steeg lichtjes om rond 7,5% te blijven schommelen.

Het totale volume dollars, aanwezig in Europa vóór de crisis, bedroeg ongeveer 40 mrd. Wanneer men in acht neemt dat er 10 mrd. opgekocht werden, betekent dit een reductie in de Eurodollarvoorraad van 25%.

In de laatste maanden hadden we een stijging vastgesteld in de lange-termijn rentevoeten op dollarleningen tot 1% boven hetgeen betaald werd op leningen uitgegeven in Duitse marken of guldens, terwijl de korte-termijn rentevoeten op dollarfondsen praktisch constant bleven en deze op Europese valuta's eronder daalden. Dit verschil in rentevoeten scheen niet voldoende geweest te zijn om de vlucht uit de dollar te vermijden.

Ten einde de landbouw in de landen, die hun wisselkoersen flexibel maakten, niet te benadelen, werd een heffing op de invoer van landbouwprodukten toegestaan, voor het geval de valuta met meer dan 2,5% boven de vastgestelde pariteit steeg. Deze heffingen zouden maar tijdelijk zijn en de opbrengst zou naar de schatkist van de landbouwcommissie van de EEG gaan. Ongetwijfeld zijn de getroffen maatregelen een stap achteruit in de Europese integratie.

Deze crisis heeft nogmaals bewezen dat een gezamenlijk monetair beleid een hoeksteen is om een gemeenschappelijk economisch beleid op andere terreinen te bereiken en te handhaven. Laat ons hopen dat deze ervaring meer inzicht in de monetaire vraagstukken zal geven en zal aansporen tot het uitwerken van meer definitieve oplossingen. Alleen dan zal een Verenigd Europa zijn doel bereiken.

Johan Verstraete

globale vraag, tenzij de immigrantentoevloed zou stijgen⁴. De recente berekeningen die hierop betrekking hebben zijn van Mishan zelf, die ze in samenwerking met Dr. Needleman in een artikel gepubliceerd heeft in een nummer van 1966 van *Economica*.

Hoewel we een ernstig voorbehoud maken tegen zijn cijfers, is dit hier niet de plaats om zulks tot uitdrukking te brengen. We zullen trachten een andere benaderingswijze te volgen: gedurende de jaren zestig was de zogenaamde arbeidskrapte over het algemeen minder acuut in het Verenigd Koninkrijk dan in West-Duitsland, zoals een vergelijking van de werkloosheidscijfers aantoonde. In beide landen was de toevloed van immigranten lager in de jaren zestig dan in de jaren vijftig, maar (ondanks de Berlijnse muur) was de vermindering zeer gering in West-Duitsland, waar de toevloed uit Zuid-Europa heel vlug die uit Oost-Duitsland verving. Daarentegen trof het Verenigd Koninkrijk in 1965 maatregelen om de immigratie gevoelig af te remmen. Deze drastische beperking, volgend op 10 tot 15 jaar toevloed van immigranten, had in het model van Mishan een scherpe daling in de totale vraag en een verbetering van de betalingsbalans moeten meebrengen. Bijgevolg, indien één van beide landen reserves aan vreemde valuta's had moeten opstapelen en eventueel zijn valuta had moeten revalueren op het einde van de jaren zestig, dan zou dit ongetwijfeld het Verenigd Koninkrijk zijn geweest en indien het andere land reserves had moeten verliezen en uiteindelijk devalueren dan zou dat West-Duitsland zijn geweest. Hic Rhodus, hic salta! Bewonder hoe de feiten zich schikken naar Mishans antidwalingentheorie.

Na de immigratie op een macro-economische manier te hebben benaderd, gaat de schrijver over tot een aanpak volgens bedrijfssectoren. Hij moet toegeven dat immigratie de tekorten in beroepen, die als laag of veeleisend beschouwd worden, opheft. Hij merkt echter onmiddellijk op dat men zonder immigratie, bijvoorbeeld in de openbare-vervoerssector, arbeidsbesparende investeringen zou hebben toegepast. Wie tot de categorie der voetgangers behoort, weet dat dit het meest onwaarschijnlijke gevolg zou zijn en dat de directie van de vervoerdienst gewoonlijk de frequentie van de diensten vermindert, wat een versnelling van de motorisering meebrengt en bijgevolg de toeneming van opstoppingen en luchtvervuiling, „zwarte schapen” van Mishan en mijzelf, in de hand werkt. Het andere, door Mishan in aanmerking genomen gunstige alternatief, is een prijsstijging in die sector, welke hetzelfde gevolg heeft plus het gevaar voor het overslaan van deze loonstijging naar andere sectoren wegens prijs-indexeringsclausules en/of „demonstratie-effect”. Tenslotte wordt door Mishan het volgende belangrijke verschijnsel over het hoofd gezien: in de sector der huishoudelijke diensten maken de ongeletterde of halfgeletterde immigranten de geschoolde autochtone werkers (hier de huisvrouwen) vrij voor produktievere arbeid. In West-Europa is dit voor tienduizenden werkende huisvrouwen het geval.

Mishan pakt het probleem anders aan. Immigratie in een sector met arbeidstekorten zal de consument ten goede komen, maar de autochtone arbeider benadelen en „het is zeker niet evident dat de belangen van de gebruiker de overhand zouden hebben op die der loontrekkenden”⁵. Jammer dat de sympathie van de

schrijver niet verder reikt! Hij zou dan aan zijn lezers kunnen uitleggen dat zijn „optimalisatiemodel” toegepast is op een wereld waar nationale monopolies regel zijn, d.w.z. waar één vierde der arbeidskrachten 90% van de machine-installaties van de wereld gebruikt, terwijl de overblijvende drie vierden genooddaakt zijn hun dagelijks brood „met blote handen” te verdienen. Elke lezer zou dan direct inzien dat dit monopolie een enorm verlies in de totale wereldproductie veroorzaakt en alleen ten goede komt aan die minderheid van wereldarbeiders, die bekommerd zijn om een tweede televisietoestel en een grotere auto. Gelukkigerwijze speelt in de ontwikkelde landen nog een andere pressiegroep dan „Big Labour” een rol, namelijk „Big Business”. Die groep is juist daarom het doelwit van Mishans deugdelijke aanvallen: „dit verzekert hen (de zakenlui) stijgende markten en verhoogt de winsten ten koste van de lonen”⁶.

Overbevolking

In het oordeel van de schrijver is de immigratie klaarblijkelijk nog niet zwart genoeg gemaakt. Van de oude insulaire Maltusiaanse zolder roept hij dan het spook van de overbevolking op: „Engeland en Wales vormen — behalve de Nederlanden — de dichtstbevolkte zone in de wereld”⁷. Vervolgens wordt een bladzijde gewijd aan het opsommen van bevolkingscijfers voor Engeland en Wales en andere landen en worden nare voorspellingen uitgesproken. Heeft u de list van de goochelaar opgemerkt? Hij vergelijkt het dichtstbevolkte deel van het Verenigd Koninkrijk met andere landen. Indien men het Verenigd Koninkrijk (Schotland en Noord-Ierland inbegrepen) beschouwt, in plaats van Engeland en Wales, vindt men het niet op de tweede, maar wel op de zesde plaats met een bevolkingsdichtheid van 590 inwoners per vierkante mijl in 1968 vergeleken met 998 voor Nederland, 815 voor België, 790 voor Zuid-Korea, 700 voor Japan en 604 voor West-Duitsland. Indien Mishan erop gesteld is enkel Engeland en Wales te beschouwen, omdat praktisch alle immigranten naar dit gebied trekken, dan zou hij eveneens slechts de westelijke geïndustrialiseerde gedeelten van Nederland, het noordelijk deel van België, Zuid-Japan enz. in aanmerking moeten nemen. Dit zou de dichtheid van het Verenigd Koninkrijk tot 800 opdrijven maar de andere landen zouden ver boven de 1.000 liggen en we zouden de Nijlvallei aan de top van onze lijst moeten plaatsen.

Mishans hoofdstuk over de immigratie besluit met een voetnoot, die een zekere dosis naïviteit inhoudt: „Niets belet ons echter pogingen te doen om de economische toestand van armere landen te verbeteren . . . behalve een bijdrage tot hun welzijn door een verdere (sic) verlaging van onze douanerechten op hun uitvoer en andere plannen om hun ruilvoet te verhogen . . .

⁴ A.w., blz. 187 en 192.

⁵ A.w., blz. 191.

⁶ A.w., blz. 193.

⁷ A.w., blz. 194.

kunnen we ook kapitaal exporteren"⁸. De „verdere verlaging van onze douanerechten" betekent echter tot nu toe heel weinig behalve een aanleiding tot eindeloze officiële en semi-officiële vergaderingen in alle hoeken van de wereld. Wat wij nu beleven is, integendeel, een beperking van importen uit Zuid-Korea, Taiwan en Hong Kong door de voornaamste invoerder, namelijk de Verenigde Staten.

Wat de export van kapitaal betreft, weet elkeen dat de hulp van de overheid aan de ontwikkelingslanden stagneert of in reële waarden afneemt en dat het privé kapitaal op zijn hoede blijft, dikwijls om zeer goede redenen. In werkelijkheid, om de gedachte van Mao Tse Tung in een gewijzigde vorm weer te geven, moeten de ontwikkelingslanden „op hun vier poten krui- pen" — emigratie van arbeid, import van kapitaal, hulp en tariefverlaging op hun export — om hopelijk enige vooruitgang te kunnen boeken. Zeggen dat men door één van deze ledematen af te zetten de overblijvende drie zou versterken, is spreken als een genees- heer uit een toneelstuk van Molière. De emigranten uit het Middellandse-Zeegebied hebben in feite een belangrijke rol gespeeld in de indrukwekkende groei van het reële inkomen van meer dan 100 miljoen mensen, een verschijnsel van overwegend historisch belang.

Brain drain

De hoofdstukken 16 en 17, handelend over de „brain drain", zijn eveneens teleurstellend. Het eerste komt neer op de losse verklaring, dat indien wetenschaps- mensen Europa verlaten en naar de Verenigde Staten zullen trekken, de inkomens van de wetenschapsmensen hier zullen stijgen en daar zullen dalen, totdat er een evenwicht tot stand komt. Aan het einde van het vol- gende hoofdstuk merken we eindelijk een glimp van licht wanneer de schrijver opmerkt dat „misschien . . . een additionele wetenschapsmens gemiddeld aan de maatschappij voordelen schenkt die zijn wedde over- treffen ofwel (a) als gevolg van een overheidsingrijpen ofwel (b) omdat sommige van die voordelen niet ge- noteerd worden op de markt"⁹. De auteur blijkt (a) te verwerven omdat „de herhaalde bewering dat we- tenschapslui onderbetaald en onderverbruikt worden zou . . . duiden op een overschot i.p.v. een tekort"¹⁰. Evenals voor (b) „werd, tot nu toe, geen vast bewijs geleverd dat dit standpunt zou bekrachtigen"¹¹.

Helaas, het hoofdprobleem werd over het hoofd gezien! In feite gaat het niet zozeer om de loonver- schillen *tussen* de twee continenten als wel om de loonverschillen *binnen* een beroeps categorie in elk continent. Neem bijvoorbeeld de markt der hoogle- raren: aangezien de salarissen aan de Europese uni- versiteiten nauwelijks afhankelijk zijn van de verdien- sten van de hoogleraar, maar alleen van zijn leeftijd van een ander belachelijk criterium, terwijl een uitstekende professor in de Verenigde Staten twee tot drie maal meer betaald wordt dan zijn middelmatige of slechte collega; aangezien ook de faciliteiten ge- boden aan de research in de Amerikaanse universiteiten aanzienlijk die van de Europese universiteiten over- treffen, is het dan niet normaal dat juist de *prominent- ste* wetenschapsmensen aangespoord worden naar de Verenigde Staten te emigreren? Wanneer zulke crea-

tieve personen Europa verlaten, valt er zeker geen verhoging in de wedden aan onze zijde van de At- lantische Oceaan waar te nemen; wat hier gebeurt is dat deze personen vervangen worden door minder bekwame, die hun studenten een minder waardevolle opleiding geven. De omvang van kennis en vaardigheid overgedragen aan deze laatsten kan dus, door het vertrek van enkele duizenden eminente wetenschaps- mensen, aanzienlijk verminderd worden¹². Wie zou er tenslotte een ogenblik aan twifelen, dat het econo- mische verlies zeer belangrijk kan zijn, indien Europa eindigt met slechts een handvol economen die een gesofisticeerd model kunnen opbouwen, chirurgen die een moeilijke operatie kunnen uitvoeren, ingenieurs die een satelliet kunnen bouwen enz. . . . ?

Eén van mijn besluiten bij het lezen van Mishans boek is dat de waarheid inderdaad een erg ontwijkendé schaduw is en dat, zoals de geschiedenis ons leert, een dwaling gewoonlijk alleen maar door een andere dwa- ling wordt verjaagd. Maar misschien is die stelling ook een dwaling?

H. Glejser

⁸ A.w., blz. 194.

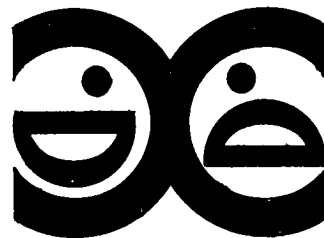
⁹ A.w., blz. 109.

¹⁰ A.w., blz. 210.

¹¹ A.w., blz. 211.

¹² *Saint Simon schreef ca. 150 jaar geleden hierover interessante zaken.*

Maatschappij- spiegel

In het groene dal,
in het Dennendal . . . .

Het onderwerp, dat zich de afge- lopen weken in de vluchtige belang- stelling van het publiek heeft mogen „verheugen", is de zaak rond de af- deling zwakzinnigenzorg (Dennendal) van de psychiatrische inrichting met de rustieke naam Willem Arntz Hoeve. In het landelijke Den Dolder (Utrecht) moeten zich taferelen heb- ben afgespeeld, die hoognodig aan het daglicht moesten worden prijsge- geven. Op zichzelf is publieke be- langstelling voor een zo precaire en verdrongen zaak als de zwakzinnigen-

zorg toe te juichen. Het trieste is alleen dat die belangstelling snel wegebt en meer wordt ingegeven door sensatiezucht dan door een werkelijke behoefte de zwakzinnigenzorg, zo nodig, te verbeteren. Voorop in de opwinding over wat zich kennelijk allemaal afspeelde op Dennendal liep uiteraard het dagblad *De Telegraaf*, een blad dat zich specialiseert in oppervlakkigheden. De gefingeerde bewogenheid die in de kolommen van dit blad doordrong vertolkte de gevoelens van het geborneerde burgermansfatsoen, waarin „gekke” dingen niet plaatsbaar zijn. Zo hebben we de malle situatie gehad dat een directeur en een inspecteur (van de geestelijke volksgezondheid), in naam van de volksgezondheid, werden geschorst, terwijl het voren genoemde dagblad vrolijk door kan gaan met een, gezien het onderwerp, weinig kiese berichtgeving. Maar ja, wie in dit land de snaar van het gezonde „Volksempfinden” kan raken, heeft natuurlijk de beschikking over meer macht dan een aantal mensen dat zich daadwerkelijk inzet voor de belangen van hun patiënten.

Dat daarbij op Dennendal fouten zijn, worden en zullen worden gemaakt, daar zal iedereen vrede mee hebben, die zelf wel eens de hand uit de mouwen steekt. Voor wie de paar goede kranten die we nog hebben regelmatig volgt — ik spreek niet eens over een paar boeken waarin op de nieuwe methoden van sociaal-psychiatrische behandeling uitvoerig wordt ingegaan — zal het conflict op Dennendal niet zo vreemd voorkomen. De botsing tussen — om het even kort te zeggen — de medische en de sociaal-psychologische benadering van zwakzinnigen, was te verwachten. Ook bij de behandeling van de zogeheten normale mensen, breekt de laatste jaren steeds meer het inzicht door dat vele ziekten eerder een sociale dan een medisch-fysische oorzaak hebben. Was het niet dezelfde Prof. Speijer, de man van het veel gelaakte rapport over de onhoudbare toestanden op Dennendal, die ongeveer een jaar geleden een kwart van de Nederlandse bevolking psychisch gestoord verklaarde (of woorden van gelijke strekking).

Dit brengt mij op een ruimer probleem, nl. de verhouding van de normale maatschappij tot de leden van die maatschappij die — gegeven de dominante normen — als afwijkend worden gekwalificeerd. Blijven

we bij de zwakzinnigen, dan zien we dat we daar als maatschappij moeilijk mee uit de weg kunnen. Zij worden geïsoleerd. Alsook de mensen die de zorg voor de zwakzinnigen krijgen opgedragen: psychiaters, psychologen, verplegers, huishoudelijk en technisch personeel. Het is niet toevallig dat dergelijke inrichtingen bijna zonder uitzondering in moeilijk toegankelijke, bosrijke omgevingen worden gesitueerd. Het maatschappelijke isolement — d.w.z. dat de meesten van ons er geen notie van hebben wat er in die inrichtingen voor werk wordt gedaan — komt dus ook nog geografisch tot uitdrukking. Het is kennelijk een probleem waarmee we in de normale samenleving niet uit de voeten kunnen. Daarom isoleren we het, opdat we het — letterlijk en figuurlijk — niet kunnen zien.

Dit alleen al zou tot een grote mate van bescheidenheid en terughoudendheid moeten aansporen bij de beoordeling van wat er in die inrichtingen gebeurt. Want we worden er slechts mee geconfronteerd als het zgn. fout is gegaan. Er is in het merendeel van de gevallen geen enkele reden waarom we zwakzinnigen (denk bijv. aan de omvangrijke categorie niet-ernstige gevallen) uit het straatbeeld of uit de organisaties waarin we werken zouden stoten. En zo zijn er nog meer groeperingen (zoals gehandicapten) die we liever isoleren dan ze de kans te geven op een optimale wijze deel te nemen aan het gewone maatschappelijke leven. Dat zou ook de „normale” mensen confronteren met het wat bontere en gehavender beeld, dat onze maatschappij oplevert. Dan ook zouden we uitgenodigd worden ons wat daadwerkelijker bezig te houden met de problemen van deze mensen en deze samenleving. Maar voorlopig hebben we grote groepen mensen — van pupillen van de kinderbescherming tot zwakzinnigen — weggepoetst, en toevertrouwd aan een specialistendom, dat maar moet zorgen deze moeilijke taak voor ons te klaren.

Het is ook om die redenen dat deze, zowel maatschappelijk, professioneel als organisationeel geïsoleerde werkers, zelf voor een deel het heft in handen gaan nemen. Zij proberen — door de leef- en werksituatie zo normaal mogelijk te maken — de afgeknapte relatie met de omringende maatschappij te herstellen. Voor de patiënten en voor zichzelf

trachten zij een zo normaal mogelijke omgeving te scheppen. Voorzover dat mogelijk is in instellingen die de kenmerken hebben van „total institutions”, d.w.z. organisaties waarin de mensen aan één plek gebonden zijn, waar zij moeten eten, werken, slapen en vrijen¹.

Wie in een dergelijke omgeving experimenteert, doet dat per definitie in isolement. De omgeving interesseert zich er nauwelijks voor en kan het dus ook niet beoordelen. Illustratief daarvoor was het conflict tussen aan de ene kant de directeur van Dennendal (Muller) en zijn staf en aan de andere kant het bestuur van de Willem Arntz Hoeve. Want al mag enige interesse voor deze zaken verondersteld worden bij de bestuursleden van een dergelijke inrichting, hun bestuursbaan is een bijbaan (erebaan), wat een op de hoogte zijn met de van-dag-tot-dag-praktijk uitsluit. Als er dan wat gebeurt, vertoont het bestuursbeleid de trekken van ad-hoc-beleid.

Daarmee komen we op het belangrijke probleem van de organisatiestructuur van instellingen als de Willem Arntz Hoeve. Het kenmerk van welzijnsorganisaties in ons land is dat zij bestuurd worden door vrijwilligers, die zich om welke redenen dan ook geroepen voelen de laatste verantwoordelijkheid te dragen. Dit hangt samen met het feit dat de welzijnszorg — weliswaar met de nodige controle van de overheid — gedelegeerd is aan het particulier initiatief. Enkele min of meer belangrijke personen worden dan — zij het met steeds grotere moeite — bereid gevonden de formele verantwoordelijkheid van de aan hun toevertrouwde instelling op zich te nemen. Een omvangrijke staf van professionals verricht vervolgens het werk. Formeel zijn zij niet verantwoordelijk voor het beleid; zij zijn immers werknemers van de meestal als stichting opererende instelling. Materieel zijn zij natuurlijk aan alle kanten verantwoordelijk voor wat er gebeurt. Door hun activiteiten en voorstellen inno-

¹ Over totale instellingen het bekende opstel van Irving Goffman, *The characteristics of total institutions, in Amitai Etzioni (ed.): "A sociological reader on complex organizations", second edition, New York 1969, blz. 312-339.*

Toets op taak

Terwille van de „verscheidenheid”

Men kan niet beweren dat regering en volksvertegenwoordiging bij het subsidiëren van dagbladen over één nacht ijs gaan. Met grote huiver hebben zij het vraagstuk van de overheidssteun aan de pers aangesneden toen verder uitstel niet meer mogelijk was. Werkelijk principiële beslissingen zijn evenwel nog niet genomen. De voortzetting van uitkeringen uit de STER-pot wordt immers een compensatie van geleden en te verwachten schade en geen subsidiemaatregel genoemd. Deze uitvlucht zal ieder jaar minder geloofwaardig worden.

Als men de debatten die op 8 september 1970 in de Tweede Kamer over de moeilijkheden van de dagbladpers zijn gehouden nog eens doorleest, dan wordt men getroffen door twee dingen. Eenstemmigheid op het punt van de noodzaak een „koude sanering” van deze bedrijfstak „met een publieke functie” te voorkomen; verdeeldheid van menin-

veren zij in feite een groot deel van het relevante beleid.

Het moge duidelijk zijn dat een dergelijke verantwoordelijkheidsstructuur volkomen verouderd is en permanent grote en kleine conflicten baart. Als er daarom iets geleerd kan worden uit de ervaringen op de Willem Arntz Hoeve, dan is het wel dat ook aan de professionals een formele beleidsverantwoordelijkheid toekomt². Wellicht een suggestie voor oud-minister Veldkamp, die als voorzitter van het interim-bestuur de taak heeft meer definitieve oplossingen voor de crisis te vinden.

Bram Peper

² Een soortgelijk pleidooi heb ik voor de organisatie van de kinderbescherming gehouden. Zie: *Verantwoordelijkheid en organisatie in een nieuw kinderbeschermingsbeleid*, in G. P. Hoefnagels, D. Q. R. Mulock Howler en A. Peper: „Een nieuw plan voor de kinderbescherming”, Meppel 1970, blz. 49-74.

gen over de maatregelen die daarvoor geschikt en ook verantwoord zijn. De overheid zal de helpende hand moeten reiken om de verscheidenheid in de meningsvorming te behouden. Maar men realiseert zich het gevaar van een pers die aan de hand moet meelopen. Beter zou het daarom zijn als door een begeleide reconstructie duurzame financiële steun overbodig zou worden. Velen denken dat een bedrijfsfonds voor de pers deze taak zou moeten aanvatten. Daarnaast zou door fiscale en andere maatregelen voor een beter „klimaat” moeten worden gezorgd. Het gaat daarbij evenwel in feite om verborgen subsidies waarvan het globale karakter zou bewerkstelligen dat de sterkere kranten meer en de zwakke kranten minder krijgen dan nodig is

---

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven.

---

om te overleven. De concentratietendenzen zouden daardoor nauwelijks verzwakken.

Het begrip dat in alle discussies centraal staat is de zo gewenste „verscheidenheid”. Die wordt onmisbaar geacht voor het goede functioneren van ons democratische bestel. De meningsvorming van het publiek behoort niet gemonopoliseerd te kunnen worden. Hoever is het concentratieproces nu al voortgeschreden? De heer Roethof bleek daar bij het genoemde Kamerdebat erg pessimistisch over; hij sprak zelfs over „Springerachtige” toestanden. Men kan de door hem gegeven cijfers echter ook anders beordelen. Wanneer er nog 36 zelfstandige dagbladondernemingen bestaan, waarvan de allergrootste (UNITEL-VNU) ongeveer eenderde en de negen grootste samen ongeveer tachtig procent van de markt hebben, zijn de keuzemogelijkheden voor de consument in ons kleine land toch nog niet zo gering. Temeer niet als men bedenkt dat het redactiebeleid van de verschillende binnen een onderneming samenwerkende bladen niet steeds is gelijkgeschakeld.

De heilzame invloed die van de verscheidenheid uit zou gaan, richt zich overigens niet direct op het publiek. Dat is immers in meerderheid op slechts één blad geabonneerd en het is niet in te zien welk belang er mee gediend is dat wie links of rechts

denkt en stemt, ook links resp. rechts leest. Voor de vorming van een kritische en toch tolerante houding lijkt dat mij eerder nadelig. Het publieke belang van de verscheidenheid zie ik echter hierin, dat er de wedijver blijft bestaan om zo volledig mogelijke alleen naar belang geselecteerde informatie te brengen; ook informatie over de uiteenlopende visies van politieke en levensbeschouwelijke aard. Dat de altijd subjectieve selectie ook bijdraagt tot een „eigen geluid” is geen hoofdzak, maar bijzaak. Een geëmancipeerde krantelzer heeft er geen behoefte aan om in zijn dagblad te lezen hoe hij over de problemen behoort te denken. Daarbij komt nog, dat ook de omroep, de weekbladen, vakbondsbladen en tal van andere schrifturen aan de opinievorming deelnemen. Voor politici is het misschien wel gemakkelijk om zich uit de dagbladen een indruk te vormen over de opinie van het publiek, maar die indruk zal menigmaal verkeerd zijn. De taak van de krant is ook niet het communicatiemiddel te zijn tussen kiezers en gekozenen.

Op de verschraling die ons zou bedreigen is derhalve zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht wel wat af te dingen. Dat de concentratiebeweging gevaren inhoudt is overigens ook duidelijk. Die zullen zich waarschijnlijk nog meer in kwaliteitsvermindering (goedkope rechtbankverslagen in plaats van dure achtergrondartikelen) dan in prijsopdriving uiten. Maar ook te kleine ondernemingen kunnen geen goed produkt brengen. De overheid zal daarom een genuanceerd mededingingsbeleid moeten ontwerpen. Daarbij gaat het dan niet zo zeer om de concurrentie tussen economisch onafhankelijke ondernemingen als wel om de wedijver tussen een redelijk aantal zelfstandig opererende redactionele teams. De kwestie van het „redactiestatuut” behoort daarom bij de vormgeving aan het fusiebeleid te worden betrokken.

Ook zal de overheid de prijsconcurrentie aan banden moeten leggen door de vaststelling van voldoende hoge minimale abonnementsprijzen, waardoor aan de kwaliteitsconcurrentie

---

¹ De discrepantie tussen fiscale en economische winstberekening wreekt zich echter — waarschijnlijk — ook hier.

tie meer kansen wordt gegeven. Een belangrijk motief voor dit ingrijpen ligt in de vervalsende invloed die van de advertentie-exploitatie op de prijsvaststelling kan uitgaan. De rendabele uitgifte en verspreiding van gratis huis aan huis bezorgde advertentiebladen toont dit duidelijk aan. Een herverdeling van de advertentie-inkomsten (al dan niet via een advertentiebelasting) gaat mij evenwel te ver. Een goed redactioneel én commercieel beleid zal tot betere dekkingcijfers en daardoor tot een groter advertentievolume moeten leiden.

Van de voorstellen die de Nederlandse Dagbladpers aan de kabinets-(in)formateur heeft gedaan zijn er een aantal rondweg onaanvaardbaar. Als men een verminderde prijs wil voor het krantenvervoer per post of trein en voor het gebruik van telefoon of telex, dan is het eerlijker, eenvoudiger, maar even onrechtvaardig om maar direct de schatkist aan te spreken. De tekorten en overschotten van de NS en de PTT moeten daar ténslotte toch mee worden

afgerekend. Andere voorstellen zijn beter. Met de invoering van regionale etherreclame kan men inderdaad nog wel wat wachten en voor de overname van de subsidie die de kranten aan Van Gelder Papier geven, zijn wel argumenten aan te voeren. De Stichting Nationaal Onderzoek Persmedia behoort evenwel door de bedrijfstak zelf gefinancierd te worden en voor inschakeling van de kranten bij de exploitatie van draadtelevisie is geen enkele aanleiding; behalve dan de financiële perspectieven.

Wat vreemd is de eis van fiscale faciliteiten zoals bij de winstbelasting. In een verliessituatie helpen die niet veel! Wel logisch is dat de overheid normaal betaalt voor geplaatste advertenties en andere publikaties. De bijzondere financieringsfaciliteiten die worden gevraagd, zullen wel neerkomen op vermomde steun. Voor men dit paardemiddel gaat aanwenden, doet men er goed aan zich nog eens driemaal — misschien nog vaker — te bedenken.

Drs. R. M. de Haan

Prof. Dr. I. Lipschits: Simulaties in de internationale politiek. Van Loghum Slaterus, Deventer 1971, 181 blz., f. 24,50.

De auteur geeft een beschrijvende uiteenzetting van het wezen, het gebruik en de toepassingen van de simulatietechniek in de leer der internationale betrekkingen:

- Hfdst. 1. Simulatie;
- Hfdst. 2. Inter-Natie Simulatie;
- Hfdst. 3. Simulatie van internationale betrekkingen;
- Hfdst. 4. Validiteit;
- Hfdst. 5. Toepassingen van de simulatietechniek;
- Hfdst. 6. Evaluatie.

SAMENWERKINGSORGAAN AGGLOMERATIE EINDHOVEN

Bij de dienst voor onderzoek en stedenbouw van het Samenwerkingsorgaan Agglomeratie Eindhoven is plaats voor een

PLANOLOG

In het kader van het algemeen planologisch onderzoek ten behoeve van een ontwikkelingsprogramma zal hij in het bijzonder de zorg krijgen voor het onderzoek en de planning van de sector voorzieningen in de agglomeratie.

Het in teamverband kunnen samenwerken met de facetplanologen voor het wonen, het werken, de recreatie en het verkeer is een belangrijke vereiste voor deze functie. Daarnaast zijn een voltooide academische studie in de sociale geografie met planologische specialisatie en enige jaren praktijkervaring noodzakelijk.

Geboden wordt — afhankelijk van ervaring — een salaris van f. 1.794,— tot f. 2.602,—.

Sollicitaties voor deze functie binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan de secretaris van het Samenwerkingsorgaan Agglomeratie Eindhoven, Kerkstraat 20 te Eindhoven.

N.V. BANK VOOR NEDERLANDSCHE GEMEENTEN

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE VAN

f 100.000.000 8% 25-jarige obligaties 1971 per 1982/1996

Grootte van de stukken: nominaal f 1000, naar keuze in CF- of K-obligaties.
Bij overtekening wordt het recht voorbehouden het bedrag van de lening te verhogen tot het totaal ingeschreven bedrag of minder, evenwel tot geen hoger bedrag dan
f 150.000.000.

Na de toewijzing kunnen desgewenst, in de plaats van obligaties, schuldregisterinschrijvingen, groot tenminste nominaal f 50.000, worden verkregen.

Ondergetekende bericht, dat de inschrijving op bovengenoemde uitgifte zal zijn opengesteld op

DONDERDAG 5 AUGUSTUS 1971

van 's morgens 9 tot 's middags 3 uur

tot de koers van 100 %

bij de kantoren te Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en 's-Hertogenbosch, voorzover in genoemde plaatsen gevestigd, van:

Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.

Algemene Bank Nederland N.V.

Bank Mees en Hope NV

Hollandse Koopmansbank Lippmann Rosenthal N.V.

Oyens & Van Eeghen N.V.

Pierson, Heldring & Pierson

Theodoor Gilissen N.V.

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Nederlandse Credietbank N.V.

Nederlandsche Middenstandsbank N.V.

F. van Lanschot

N.V. Slavenburg's Bank

alsmede **ten kantore van de Vennootschap**

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 28 juli 1971.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten, alsmede, in beperkte mate, de statuten en het laatste jaarverslag, zijn bij bovenstaande inschrijvingskantoren verkrijgbaar.

's-Gravenhage, 28 juli 1971.

N.V. Bank voor Nederlandsche Gemeenten.